происхождение. Эта графема зафиксирована не только в южнорусском, но и в новгородском диалекте: «Господи, поможи рабу своэму Флакат» (Новгород, София) [28, 222–231]. Примерами надписей X – XIII вв. на бытовых предметах могут служить и надписи на археологических находках из Вышгорода, свидетельствующие о развитии грамотности среди населения Руси. Так, в 1934 г. здесь было обнаружено пряслице с надписью «Невесточь». Уникальный женский антропоним «Бляты» был обнаружен на пряслице, найденном в 1984 году. Примером письма, аналогичного берестяным грамотам, может служить уникальная надпись на пряслице из 14 слов и 58 знаков, обнаруженном В. Козюбой во время раскопок на усадьбе церкви Бориса и Глеба (в детинце) в июне 1996 года. Текст надписи следующий: «Чепура пита, Пилип нагу увьязнив, заклав той мене. Хочу через це назад волею своею». Здесь мы видим языческий женский антропоним Чепура (не исключене также что это прозвище от слова «чепурной, чепурная» – аккуратная) и мужской христианский антропоним Филипп в национальном варианте (Пилип) [29, 28 –34].

Большой интерес представляет, также, надпись на мече XII ст., обнаруженном во время раскопок в окрестностях Киева: «Коваль Людота». [30, 124–166] Данная надпись содержит языческое мужское имя Людота. Но не исключено, что мастер, изготовивший меч, был иностранцем (ср.: Людовик из лат. Людовикус: др. –герм. Хлодвиг: хлод – слава + виг – сражение) [31, 63].

Таким образом, антропонимический материал, является ценным источником для изучения истории, археологии, этногенеза, и пр., а также может быть использован для датирования археологических находок с надписями, содержащими антропонимы.

К сожалению, ограниченный объем публикации не позволяет проанализировать еще множество интересных антропонимов и археологических материалов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Суперанская А. В. Структура имени собственного. – М., 1969. – С. 24
2. ПСРЛ, т. I, вып. 1. Лаврентьевская летопись, изд. 2 – е. – Л., 1926.
3. ПСРЛ. Указ. Соч.
4. ПСРЛ. Указ. Соч.
5. Медынцева А.А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора. XI-XV в. – М.: Наука, 1978. – С. С. 114 – 124.
6. ПСРЛ. Указ. Соч.
7. ПСРЛ. Указ. Изд. – С. 171 – 200.
8. Ивашко В. А. Как выбирают имена. – 2-е изд. – Минск. Высшая школа, 1988. С. С. 66 – 67.
9. Ивашко В. А. Там же.
10. Никонов В. А. Словарь русских фамилий. – М. : Школа – Пресс. – С. С. 3 – 6.
11. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. Выпуск I. – К., Наукова думка, 1966.

12. Там же.
13. Там же.
14. Там же.
15. Там же.
16. Там же.
17. С. О Висоцький. Київська писемна школа X – XII ст. – Львів – Київ – Нью-Йорк, 1998. – С. С. 124 – 166.
18. Там же.
19. Там же.
20. Медынцева А. А. Тмутороканский камень. – М., 1979. – С. 20, 21.
21. Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI – XIV вв. – С. 19,
22. Рыбаков Б. А. Указ. Соч. – С. 19 –20.
23. Там же. С. 20 – 22.
24. Толочко П. П. Історична топографія стародавнього Киева. – К., 1970. – С. 115.
25. Суперанская А. В. Имя – через века и страны. - М. Наука, 1990. - С. 63.
26. Толочко П. П. Указ. Соч. – С. 115 – 116.
27. Висоцький С. О. Київська писемна школа… С. 124 – 166.
28. Етнична історія давньої України, - К., Інститут археології НАН України. П. П. Толочко и др. – СС. 222 – 231.
30. Кравчук Г. Д. Антропонимия Киева и Киевской земли XIV – XVI веков (по археологическим источникам). – В кн. : Старожитності Вишгордщини. – Вишгород, 2004. – СС. 28 – 34.
31. Висоцький С. О. Київська писемна школа… - СС. 124 – 166.
32. Суперанская А. В. Имя через века… - С. 63.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравчук Галина Данилоловна – пошукувач Інституту археології НАН України, архітектурно-археологічна експедиція ІА НАНУ.

Надія Кукса (Чигирин)

ДОЛЯ РУЇН ЗАМКУ РОДИНИ ХМЕЛЬНИЦЬКИХ У СУБОТОВІ

На основі залучення численних літописних, історичних, народних джерел простежено події, що розвивалися навколо залишків фортифікаційних споруд замку Хмельницьких у Суботові. Зазначаються реалії та перспективи консервації та музеєфікації автентичних руїн підмурків вежі-кам'яниці XVII ст.

На основе использования многочисленных летописных, исторических, народных источников отслеживаются события, касающихся остатков фортификационных сооружений замка Хмельницких в Субботове. Отличаются реалии и перспективы консервации и музеефикации фундамента башни-каменицы XVII ст.

За літописними джерелами, навесні 1664 р. за наказом Стефана Чарнецького були спалені містечка Суботів і Бужин [14, 132]. Очевидно, тоді й було спустошено суботівський замок Богдана Хмельницького. Добре укріплена фортеця, започаткована чигиринським підстаростою Михайлом Хмельницьким на початку XYII ст., розбудована впродовж 1622–1657 рр. його сином Богданом, яка, на думку Г. Логвина, мала досить значні розміри і

не поступалася першому-ліпшому замку того часу [15, 118], перетворилася на руїни.

Суботівські укріплення, облаштовані на мисі, добре захищеному природними чинниками – болотами та крутими схилами ярів з півночі, заходу і сходу, були підсилені двома рядами валів, що мали дерев'яні стіни з кількома вежами та глибоким ровом з перекинутим через нього містком. Поряд з палацом гетьмана знаходилися будинки козацької старшини [16, 40]. За браком історичних джерел доля садиби гетьмана впродовж наступних ста п'ятдесяти років наразі залишається невідомою.

Напевно, подальшу руйнацію суботівських укріплень в обезлюдненому на довгі десятиліття краї здійснили здебільшого зовнішні фактори.

Одним з перших і найбільш авторитетних дослідників козацьких старожитностей краю слід вважати видатного історика й археолога Дмитра Миколайовича Бантиш-Каменського. На початку двадцятих років XIX ст. побачила світ його праця «История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства», де у вирі історичних подій пам'ятки матеріальної культури козацької доби, окремі зображення яких ілюструють книгу, постають їх безпосередніми свідками і навіть учасниками. Виняткову цінність для науковців являє малюнок П.Сплетссера з виглядом Іллінської церкви та руїн замку Хмельницького в Суботові, виконаний в 1825 р. на замовлення Д. Бантиш-Каменського. Причому, в коментарях до малюнка історик ручається за достовірність зображення, уточнюючи, що особисто побував у колишньому маєтку гетьмана [1, 602]. На основі цього художнього твору О.Осиповим в 1826 р. було виконано гравюру, яка протягом наступних десятиріч широко використовувалось як ілюстративний матеріал в студіях багатьох істориків. Центральною частиною твору є зображення церкви та прилеглої до неї території. Проте на задньому плані досить чітко проглядаються «руїни будинку Хмельницького» [2, 602]. Безперечно, це перше, що маємо на сьогодні, зображення залишків укріплень садиби гетьмана. Унікальність його підсилюється тим, що в наступні десятиліття в зв'язку з активізацією забудови Суботова та околиць для господарських потреб використовується камінь і цегла з руїн, внаслідок чого незабаром зникає наземна частина споруд.

Початком інтенсивного знищення залишків будівель Л. Похилевич вважає тридцяті роки XIX ст., зауважуючи, що близько 1830-го року від будинку Богдана Хмельницького ще залишалися стіни висотою в сажень, які невдовзі були розібрані для підмурків церкви Медведівського монастиря [21, 681]. Відповідні висновки дослідник міг зробити, спираючись на церковну та монастирську документацію з використанням місцевих переказів, які могли мати значну частку достовірності, оскільки, були ще досить свіжими. Проте, якщо брати до уваги припущення голови Черкаського окружного комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи О. Александрова (двадцяті

роки XX ст.), який міг спиратися на віднайдені в церковних архівах відомості, використання залишків руїн колишнього суботівського замку Богдана Хмельницького почалося значно раніше – з 1800 р., коли було закладено Свято-Троїцьку церкву Мотронинського монастиря [18, 49]. Зокрема, в Реєстрі монументальних пам'яток культури на Шевченківщині, які взяті на облік і під охорону ВУАК від 16 червня 1929 р. зазначалося: «...Є підстави вважати, що в фундамент цієї церкви (Свято- Троїцької. - **Н.К**.) закладені монолітні плити Суботівського палацу, можливо, що плити й стовпи чудового ганку названого палацу, опис якого зберігся [6, 151].

Примітка. Біля церкви є загадкового походження моноліт, оброблений з чотирьох боків по своїх дзеркалах рельєфними квадратовими рямками з рослинного орнаменту й квітків, а в горовій своїй частині оброблений на зразок перекинутої догори розлатої вази. Заввишки монумент біля одного сажня, - до нього зверху прикріплено маленького дерев'яного хреста, який дуже не відповідає величезності монумента та його стилю. Монумент стоїть на місці старої церкви. Здається, що цей моноліт буде теж з Суботовських руїн, бо він справляє враження більш архітектурної деталі великого будинку, ніж пам'ятника церковного призначіння» [7, 151].

Обидві версії цілком вірогідні, хоча за відсутністю більш авторитетних джерел в певній мірі підлягають сумніву.

Наступним етапом студіювання руїн замку Хмельницьких стала подорож Т.Шевченка на Чигиринщину. Зважаючи на вплив результатів даної експедиції щодо вивчення означеної проблеми, уявляється доцільним зупинитися на них детальніше.

У вересні 1845 р. Т. Шевченка було відряджено Археографічною комісією на Чигиринщину для змалювання пам'яток старовини. Варто зазначити, що цій поїздці передувало короткочасне перебування митця в краї у вересні 1843 р. Отримані враження, значно підсилені наступними відвідинами, вилилися в цикл художніх творів, котрі мають пізнавально-історичну цінність дотепер. Понад те, внаслідок суспільно-політичних обставин, що склалися з часом навколо окремих пам'яток, роботи Т. Шевченка стали єдиним зразком для їх реставрації (Свято-Троїцька церква – акварель «Мотрин монастир»), а то й рідкісною згадкою про їх існування (акварель «Богданові руїни в Суботові»).

На думку більшості біографів, Т. Шевченко і під час свого другого візиту до Чигирина, Суботова та Холодного Яру не мав змоги зупинитися тут надовго. На перешкоді був надзвичайно напружений ритм цього періоду його життя. Проте, це не завадило появі з-під пензля художника, окрім згадуваних нами, інших неперевершених акварелей: «Чигрин з Суботівського шляху», «Будинок Хмельницького в Суботові», «Богданова церква в Суботові» та сепій «Чигринський дівочий монастир», «Кам'яні хрести в Суботові».

За короткий термін Т.Шевченко зумів зобразити куточки краю, які, очевидно, найбільше його вразили. Як вважають фахівці, один такий малюнок випускник Академії мистецтв міг виконати за півгодини [23, 115]. Не беремося судити, як було насправді, однак, впевнено можна стверджувати, що всі роботи з'явилися на світ під впливом великого натхнення. І свідченням цього є не лише прояви високого професіоналізму при виконанні малюнків, що, без сумніву, не потребує зайвих коментарів. Візьмемо на себе сміливість припустити, що на акварелі «Богданові руїни в Суботові» на краю схилу в ледь помітній постаті, що ніби зливається з тлом хмарного неба, митець зобразив самого себе. На користь цієї версії свідчить і сама статура чоловіка, і його одяг, та й в руках, напевно, він тримає, аркуш паперу і олівець...

Візит Т. Шевченка до Суботова був більш, ніж своєчасним. Адже йому поталанило замалювати залишки оборонних споруд незадовго до їх знищення. Контури Іллінської церкви, що бовваніють на задньому плані акварелі, дали змогу дослідникам визначити в подальшому точне місцезнаходження однієї із споруд укріплень.

Згадуваний малюнок Т.Шевченка «Будинок Хмельницького в Суботові», на жаль, поки що не віднайдено, і він вважається втраченим.

В 1851 р., виконуючи завдання створеної при Київському університеті Комісії для опису губерній Київської навчальної округи, в Чигиринському повіті побував Д. Де ля Фліз. Серед найбільш цікавих місцевих старожитностей, описаних і замальованих ним, увагу привертають руїни підвалин мурованої споруди – частини фортифікаційної системи замку Хмельницьких. Д. Де ля Фліз вважав, що зображені ним решткі є залишками фундаменту гетьманського будинку [5, 136]. Проте С. Кілессо слушно зауважує, що для палацу споруда замала, адже мала розміри в плані 13,4 х 10,1м [9, 90-91]. Очевидно, дослідник показав залишки однієї з оборонних чи господарських будівель, що ніяк не зменшує ваги його внеску в студіювання суботівських укріплень.

Маємо відомості, що початку реставраційних робіт в Іллінській церкві (1862 р.) передували наукові досліди і на місці садиби гетьмана, що проводилися Археографічною комісією. Не виключено, що керував експедицією авторитетний дослідник і знавець старожитностей, професор Київської духовної академії Теофан Лебединцев [24, 6–81].

Описи руїн замку Хмельницьких, зроблені зі слів місцевих старожилів на початку шістдесятих років XIX ст., знаходимо у Л.Похилевича, який з жалем зазначає, що тепер на місці будинку гетьмана стоїть клуня селянина і тільки подекуди по цеглі, що вибивається з-під трави, помітні залишки фундаменту; розкопано кам'яний погріб, який був під будинком. Двір навколо був оточений двома рядами валів [22, 681]...

Відомості, що проливають світло на стан укріплень, зафіксовані і М.Костомаровим, який відвідав Суботів у травні 1872 р.: «Недалеко від церкви можна бачити фундаменти будівель двору Хмельницького. Тепер залишились тільки руїни погребів, але священик (о. Роман Орловський. – **Н.К.**) повідомив нам, що близько двадцяти років тому тут стояли ще доволі високі стіни, розібрані згодом селянами для своїх господарських потреб в різні часи. Поблизу самого місця будівель знаходиться рів, утворений талою водою, а в глибині цього рову проходить дорога. Утворення рову і проведення по ньому дороги сприяли спотворенню двору Хмельницького» [13, 624].

Як бачимо, спочатку залишки руїн замку частково були вивезені для будівництва культових споруд, а трохи згодом і саме місце садиби, що до цього часу носить назву Замчище, стало заселятися суботянами. Наприкінці дев'яностих років XIX ст. цікаві подробиці щодо цього зафіксував за спогадами місцевих жителів Марко Грушевський: «Варивон Коцур захопив трохи подвір'я Хмельницького...: вали зарівняв, льохи позасипав під оселю. Сидір то недавно засипав ход у льох. Як строїли попові хату та повітки та росчищали місця, то познаходили і підземні покої Хмельницького – усе з такого каміння й такої роботи, як і у церкві. Спершу не загортали їх, а потім зарівняли чисто. Приспи (тераси. – **М.Г.**), що і тепера є в попівському огороді – що зовуть ся царською дорогою через те, що ними гетьман їздив понад ставом у Чигирин до столиці – верхнею туда, а нижчою назад, - піп оре, зачищає та огородину садить. А люде, поки воно не попівське було, не чіпали осадьби Хмельницького. ...Не знали люде, як вдячити Хмельницькому, та попам і замчище й осадьбу віддали – хай, мов, инші руки походять коло пам'яток Хмельницького» [3, 7]. Однак, попри інтенсивне руйнування пам'яток козаччини, були й спроби увічнення пам'яті незабутнього гетьмана: «Розсердив ся старий (тут мається на увазі священик Грабовський – настоятель Іллінської церкви на початку сімдесятих років XIX ст. – **Н.К.**), що на осадьбі Хмельницького пам'ятника йому ні губернатор, ні митрополит не розрішили строїть і другому попові під хати ту осадьбу віддали, як другого попа вкинули до його; кого де стріне – розказує, було, все: «Конюшні будуть строїть Богданови, а не пам'ятники в його резиденції. А те, мовляв, і забули, що Росія була без України і що стала з Україною? ...Раз скинув шапку і давай просить людей складатись на пам'ятника без дозволу, але люде тіко плечима здвигнули. Петренко не втерпів і пожалівся до митрополита на його. Хоч нічого й не було йому за се, бо швидко несподівано якось вмер [4; 20].» Прикро, що ці прогресивні їдеї свого часу не знайшли підтримки і подальшого втілення в життя.

Станом збереження козацьких старожитностей в Суботові переймався і Михайло Грушевський. На його прохання Марко Грушевський запросив фотографа, щоб той «познімав деякі історичні місця: стіну, що обкопано

усадьбу Хмельницького, льох, три криниці, саму його садибу, городки...» [25, 69-70]. Відрадно, що ці світлини проілюстрували збірку Марка Грушевського «Гетьманське гніздо: Урочища і перекази села Суботова», опубліковану в Записках НТШ в 1909 р. Окремі з них збереглися в оригіналі до наших днів. Плюндрування історичного ландшафту тривало і далі, про що о.Марко з болем повідомляє професору Грушевському в одному з листів, датованому 1899 р :» ...на усадьби хати...строять, так і руйнують стиха» [26, 70].

До дослідження залишків укріплень замку Хмельницьких були причетні люди передових поглядів не одного покоління. Всі вони певною мірою сприяли збереженню історичних відомостей щодо козацької минувшини краю. Проте, не обійшлося і без колізій. Наприкінці вісімдесятих років XIX ст. в історико-краєзнавчих колах починає побутувати оригінальний малюнок художника-пейзажиста світового рівня С.Васильківського найчастіше під назвою «Руїни будинку Богдана Хмельницького в Суботові.» Насправді це було зображення модних тоді «романтичних руїн» в Качанівському парку. І хоча невдовзі в «Киевской старине» з'явилася викривальна стаття історика О.Лазаревського під назвою «Буд-то бы дом Богдана Хмельницкаго», ілюстрація під означеною назвою понад століття продовжувала кочувати з праці в працю авторитетних дослідників [9, 89], зокрема, в «Живописной России...» П. Семенова [8, 147]. І. Крип'якевич двічі робить посилання на малюнок : безпосередньо як на роботу С. Васильківського та як ілюстрацію з «Живописной России» [12, 348]... Використовувався цей малюнок і в роботах сучасних науковців, про що йтиметься далі.

З приходом нової влади доруйнування залишків Суботівської фортеці продовжувалося. До остаточного знищення історичних руїн доклали рук як владні функціонери, так і місцеві жителі. Відомо, що ще навіть 1949 р. рештки північної стіни укріплень були використані для будівництва колгоспної стайні [17, 119].

Проте невдовзі в процесі підготовки до святкування 300-річчя Переяславської ради на урядовому рівні було прийнято рішення про проведення археологічних досліджень на місці садиби Хмельницьких.

Найбільш грунтовне вивчення суботівських укріплень припадає на 1953 р., коли експедицією Інституту історії і теорії архітектури УРСР, очолюваною Г. Логвином, було проведено комплексні дослідження на місці садиби гетьмана. Археологічні дослідження в Суботові стали резонансною подією для громадськості краю. Однак, вражають прояви вандалізму з боку окремих місцевих жителів, які мешкали неподалік місця проведення розкопок. За спогадами очевидців, в процесі виконання земляних робіт доводилося навіть виставляти цілодобову охорону, тому що як тільки у археологів закінчувався робочий день, селяни починали розбирати щойно виявлені об'єкти для своїх господарських потреб [19]. Сьогодні мало не в

кожній прилеглій до замчища садибі можна натрапити на жолобкову цеглу та камінь-пісковик з садиби Хмельницьких.

В 1954 р. результати досліджень побачили світ у вигляді архітектурно-історичного нарису Г.Логвина «Чигирин. Суботів». Цікаво, що аналізуючи результати розкопок, Г.Логвин посилається на широко відомі тоді мистецькі твори : зображення руїн на малюнках П.Сплетссера і Т.Шевченка. Однак, суттєву увагу приділяє і роботі С.Васильківського, помилково вважаючи її зміст достовірним.

Учасник подальших досліджень, що проводилися Інститутом археології АН України в 1969–1973 р.р., академік С.Кілессо пригадує, що «цей неправдивий малюнок... збив з пантелику його і керівника експедиції Р. Юру, в результаті чого вони в 1971 р. на замчищі закладали спеціальні археологічні шурфи з метою виявити рештки руїн, зображених на ньому. Шанований архітектор спеціально наводить цей малюнок для того, щоб наступні дослідники не використовували його в своїх студіях [11, 89], чим заслуговує на повагу і вдячність інших науковців. Принагідно зазначимо, що дослідженню козацьких старожитностей Суботова дійсний член трьох Національних академій архітектури С.Кілессо присвятив понад тридцять років свого життя.

Принципово новий етап у дослідженні суботівських укріплень розпочався зі створенням в 1989 р. заповідника. Розкопки на замчищі продовжила експедиція Інституту археології АН України під керівництвом М.Кучери.

Згідно з Генеральним планом розвитку НІКЗ «Чигирин», затвердженого в 2001 р., на місці садиби гетьмана передбачається проведення подальших археологічних розкопок, позаяк дослідження п'ятдесятих, сімдесятих, дев'яностих років XX ст. охопили лише 5% території замчища. Планується позначення лінії укріплень на поверхні засобами благоустрою, збереження специфічних особливостей ландшафту та відновлення елементів історичного ландшафту, створення музейного павільйону над підмурками в'їзної вежі [20, 82]. Роботи по збереженню та відтворенню історичного ландшафту, які розпочато спорудженням підпірної стінки на західному схилі замчища, потребують подальшого археографічно-археологічного вивчення та значних капіталовкладень.

Відрадно, що 2005 р. розпочато роботи по створенню музейного павільйону, який забезпечить надійну консервацію залишків підмурків вежі-кам'яниці. У внутрішній частині павільйону передбачено облаштування археологічної експозиції, що відображатиме минуле родового маєтку Хмельницьких.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.,1993. – С.602.

2. Там само. – С. 602.
3. Гетьманське гніздо: Урочища і перекази села Суботова, зібрані в р.р. 1897-9 / Подав Марко Грушевський // Записки НТШ. – 1909. – Т.91. – С.7
4. Там само. – С.20.
5. Де ля Фліз Д. Альбоми. – К.,1996. – Т.1. – С.136.
6. Державний архів Черкаської області. – Ф. – 131. – Спр. 33. – Арк. 151. Копія.
7. Там само. – Арк. 151.
8. Живописная Россія.../ Под общей редакціей П.Семенова /. – С.-Петербургъ – М.,1897. – С.147.
9. Кілессо С. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. – К.,2000. – С.90-91.
10. Там само. – С. 89.
11. Там само. – С. 89.
12. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів,1990. – С.348.
13. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К.,1989. С. 624.
14. Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К.,1992. – С.132.
15. Логвин Г. Науковий відчит про командировку в м. Чигирин і Суботів у травні місяці 1953 року. 8 суток / Вечерський В. Григорій Логвин і його дослідження Суботова та Чигирина - в часописі «Студії мистецтвознавчі». / - К., 2004. – С.118.
16. Логвин Г. Чигирин. Суботів: (Архітектурно-історичний нарис). – К.,1954. – С.40.
17. Логвин Г. Науковий відчит про командировку в м. Чигирин і Суботів у травні місяці 1953 року. 8 суток / Вечерський В. Григорій Логвин і його дослідження Суботова та Чигирина - в часописі «Студії мистецтвознавчі». / - К., 2004. – С.119.
18. Мариновський Ю. Мотронинський Троїцький монастир: (Історичний нарис). – Черкаси, 1990. – С. 49.
19. Матеріали польових досліджень автора (далі – МПДА). – Розповідь Педана Степана Степановича, 1938 р.н., с.Суботів.
20. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»: історія, сьогодення, майбуття. / Під ред. Т.Нераденко /. – Черкаси-Чигирин, 2002. – С. 82.
21. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии... - К.,1864. – С.681.
22. Похилевич Л. Вказана праця. – С. 681.
23. Скрипник А. Примарилось на чужині...(Шевченків шлях до Холодного Яру). – / В культурологічному збірнику «Черкаський край – земля Богдана і Тараса»./ – К., 2002. – С.115.
24. Черкаський обласний краєзнавчий музей. – ПП. №11. – Арк. 6-81.
25. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф. 127. – Оп. 1. – Спр. 291. – Арк. 69-70.
26. Там само. – Арк. 70.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кукса Надія Василівна – старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника « Чигирин».

Дмитро Куштан (Черкаси)

РАННЯ ІСТОРІЯ МІСТА ЧЕРКАСИ НА ОСНОВІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті викладені нові археологічні матеріали до ранньої історії міста Черкаси литовського періоду (XIV-XV ст.ст.), отримані під час розкопок на території посаду Черкаського замку по вул. Смілянській, 2.

В статье изложены новые археологические материалы к ранней истории города Черкассы литовского периода (XIV-XV вв.), полученные во время раскопок на территории посада Черкасского замка по ул. Смелянской, 2.

На території сучасного міста Черкаси відома велика кількість різночасових пам'яток археології від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Цьому сприяло вигідне розташування – на високому корінному березі Дніпра, порізаному ярами, що створювало гарні умови для розміщення природно укріплених поселень. Заснування Черкас припадає на досить трагічний період історії України, коли землі південної Русі ледь оговталися після спустошливої навали монголо-татар 1237–1241 рр. Найраніша згадка про Черкаси в історичних джерелах походить з Густинського літопису (додаток до Іпатіївського списку) і датована 1305 роком. А вже 1394 року Черкаси згадуються як укріплене місто на південних рубежах Київської землі. В цей час із послабленням Золотої Орди Подніпров'я, у тому числі Черкаси, потрапляють під владу литовських князів і входять до складу Литовської держави [7, с.9].

До сьогодні рання історія міста – післямонгольського та литовського періодів – залишається найменш висвітленою у археологічному плані. Таку ж ситуацію більшість дослідників констатує для всього регіону Середнього Подніпров'я [3, с.179]. Перші археологічні знахідки цього часу на території Черкас були виявлені в 1889 р. у передмісті «Слобідка». Тут випадково було знайдено «4 монетні гривні київського типу і смарагдову намистину» [1, с.98]. В 1921 р. на території колишнього с. Василиця (зараз у межах міста) також випадково було знайдено скарб срібних речей: прикраси та золотоординські монети XIV ст. [4, табл.XXIII]. В центральній історичній частині міста знаходиться городище «Замкова Гора» – середньовічний Черкаський замок (зараз територія парку ім. Б. Хмельницького). Він займав обмежений ярами мис високого корінного берега Дніпра (між узвозами Замковим та Мисливським); оборонні споруди були дерево-земляними і до нашого часу не збереглися [10, с.92]. В 1996 році в районі вже згаданого колишнього с. Василиця на піщаному підвищенні у заплаві Дніпра під час розвідок було виявлено могильник та поселення XIII–XIV ст.ст. В культурному шарі виявлено фрагменти кружального посуду та досліджено одне поховання (п. №1). Тут же знайдено значну кількість залізних шлаків, що може свідчити про існування на поселенні залізоробного центру [11; 12].